

המחלוקות המובאות ב"משנה תורה" להרמב"ם

הקדמה

במאמרנו (הלכות מקוות - על תורה אחר - בפירוש המשנה להרמב"ם, מעליות יב, אדר התשנ"ב) טיפלנו בסוגית מקוה שאוב שהמשיכוהו על גבי הקרקע, ובררנו את מחלוקת הרמב"ם וחכמי המערב, שהובאה בהלכות מקוות ד, ח-ט¹. הערנו שם (הערה 17) שמחלוקת המובאת במשנה תורה הינה תופעה חריגה, ועל תופעה זו נעמוד לקמן.

במספר מקוות כתב הרמב"ם שאת ספר משנה תורה חיבר על פי דרך המשנה², ולפיכך כתב בהקדמה למשנה תורה: "וראיתי לחבר דברים המתבררים מכל אלו החיבורים... לא זה אומר בכה וזה בכה, אלא דברים ברורים קרובים נכונים על פי המשפט"³.

אבל למרות הצהרת כוונות זו, ישנן מספר לא מבוטל של הלכות, שבהן הציג הרמב"ם מספר דעות, ופעמים רבות שגם לא הכריע בהן! וכך כתב רבי חסדאי קרשקש: "והחיבור הכולל של הרב רבנו משה בר מימון קראו משנה תורה בלא מחלוקת כי אם במקומות מעטים"⁴.

1. כתוספת למאמרנו ראה שרגא אברמסון, להקים שם, קרית ספר סא (תשמ"ו-תשמ"ז) עמודים 171-172, שגילה מיהו אותו חכם מארץ המערב שהרמב"ם תקף בחריפות גדולה בפירוש המשנה וחזר בו מתוקפנותו במשנה תורה, ועוד מחזק שם כמה מדבריו במאמר. וראה גם יעקב הורוויץ, למשנה תורה ולפירוש המשניות של הרמב"ם, סיני טו (תש"ד) עמודים רעט-רפד, שדן בסוגית המשכת מים שאובים ומחזק את דבריו בהערה 11, שהרי"ף לא סובר שאובה שהמשיכוהו כולה כשרה, עיין שם.
2. הקדמה לספר המצוות מהדורה ר"י קאפח ירושלים תשמ"ז עמוד ב, איגרות הרמב"ם מהדורת ר"י שילת חלק ב עמוד תמ.
3. דברים נוספים נגזרים בעקבות סגנון כתיבה זה, כגון (1) השמטת הראיות, (2) השמטת שמות האומרים, (3) השמטת השיטות הדחויזות. ויש לעיין בכל דבר בצורה נפרדת על (1) - מהו הטעם לדבר (פעמים יש טעמים שונים במקומות שונים); (2) - האם התבצע הדבר בשלמות. (3) - אופן קבלת הדבר על ידי הדורות שבאו בעקבות הרמב"ם.
4. הקדמה ל"אור השם", ירושלים תש"ן עמוד ת. אומנם ר"י קאפח כתב שאין הרמב"ם מביא מחלוקת "אולתי במקומות בודדים ונער יספרם" (מטרת המשנה ויעודה במשנת הרמב"ם, כתבים חלק ב ירושלים תשמ"ט עמוד 548 [מומלץ ללמוד מאמר זה בשלמותו] פורסם גם בפרי הארץ ה (תשמ"ב); ובלשון דומה במהדורתו למשנה תורה ספר הפלאה עמוד רב), "אבל מצאתי נב מקומות כאלו בענייני הלכה!"

המעין בהקדמה לספר המצוות, שם שירטט הרמב"ם את התכונות הספרותיות והמתודולוגיות היסודיות של משנה תורה, מגלה שבעניין הזכרת המחלוקת כתב: "ושאדייק במה שמנהגי לעשות, כלומר להמנע מלהזכיר המחלוקות והדברים החדשים"⁵, כלומר - אין הכרזה מפורשת שלא תזכר מחלוקת כלל, אלא השתדלות למעט בכך ככל שאפשר "כמו שמנהגי לעשות"⁶.

הסיבות להזכרת המחלוקת

עדיין מוטלת עלינו החובה לחפש את הסיבות להריגות אלו, ותחילה עלינו לעיין בסיבות הזכרת המחלוקת במשנה, שכן, כאמור, הרמב"ם כתב את חיבורו בדך המשנה.

במשניות עדיות (פרק א משניות ד-ו) מובאות שלש סיבות להזכרת המחלוקת:

1) מובאת מחלוקת ובסיומה נפסקת ההלכה כדעה מסוימת, ללמדנו שגם החולק תזר לסבור כדעת ההלכה "שלא יתעקש על קיום טברתו" (פירוש המשנה שם משנה ד), "כדי ללמדך אהבת האמת ורדיפת הצדק..." (הקדמה לפירוש המשנה מהדורת ר"י קאפח (ללא המקור) עמוד יג).

2) פעמים שחולקים רבים כנגד היחיד, ואם פסק בית דין כדעת היחיד לא יכול בית דין אחר לחלוט עליו ולפסוק כדעת הרבים אלא בתנאים מסוימים. "ורצה ללמדך שאם היתה סברא נכונה וברורה שומעים אפילו ליחיד ואף על פי שרבים חולקים עליו" (הקדמה לפירוש המשנה שם).

3) גם אם ההלכה כרבים יש חשיבות להזכרת היחיד, "שאם שמע אדם אותה הסברא ויחשוב שהיא לדברי הכל... לפיכך נודיע לו שהסברא הזו ששמע היא דעת יחיד וכבר נדחית" (פירוש המשנה שם משנה ו).

אבל שלש סיבות אלו מתאימות למשנה, ואין תן הולמות את משנה תורה. וכך כתב הרמב"ם באיגרת אל רבי פנחס הדיין⁷ אחרי שציטט את המשניות דלעיל:

5. מהדורה ר"י קאפח ירושלים תשל"א, ובאופן דומה בתרגומו של אבן תיבון. במחזורת ר"י קאפח ירושלים תשמ"ז (רמב"ם לעם) כתוב: "[בקבץ זה] אשתדל, כמו שמנהגי לעשות, להמנע מלהזכיר המחלוקות והדברים שנדחו...". אבל תנוסח למעלה הוא המדויק וראה דברי ר"י קאפח בעצמו בשער למהדורה הראשונה עמוד 10.

6. כוונתו בכך לפירוש המשנה. בהקדמה לפירוש המשנה מהדורת ר"י קאפח (ללא המקור) עמוד כו כתב: "וכונתי בחבור זה לפרש את המשנה כפי שנתפרשה בתלמוד, ולחביא רק את הפירושים הנכונים, ולהשמיט את הפירושים שנדחו בתלמוד... ואשתדל בכל זה לקצר הלשון...". וראה גם פירוש המשנה לכלים ב, א; ואגרת תחית המתים מהדורת ר"י שילת חלק א עמוד שסב.

7. איגרות הרמב"ם מהדורת ר"י שילת חלק ב עמוד תמב. הסבר לדברי הרמב"ם במשניות אלו ראה ר"ר ערוסי, אחדות התורה והעם במשנת הרמב"ם, תחומין ח עמודים 473-477. הרחבה בעניין המחלוקות המובאות במשנה ראה יהודה ברנדס, כתלנו יג (תש"ן) עמודים 492-519 (דבריו שם שונים מדברי הרמב"ם באיגרת הנ"ל).

"הנה בפרוש שאין ראוי להזכיר אלא ההלכה הפסוקה בלבד, ובאותו הזמן שהיו עושין אלו כך ואלו כך והיו המקבלים והשומעין אחד קבל כדברי זה ואחד קבל כדברי זה - מפני זה הצריך להזכיר. וכיון שחיברתי אני דרך המשנה, וכבר פסק התלמוד כל הלכה והלכה, בפרט, או בכלל מן הכללות שפוסקין מהן החלכות, ואין ריבוי הדעות כי נפסקה ההלכה וממילא יש רק מעשה אחד.

על פי דברים אלה יכולים אנו להגדיר יוצאים מן הכלל חדשים, שבהם כן יצטרכו להזכיר את ריבוי הדעות:

1) דין שהתחדש אחרי זמן פסיקת ההלכה בתלמוד, כלומר דינים שהתחדשו בזמן הגאונים, ועדיין לא באו לידי הכרעה גמורה, וממילא יש מקומות שקיבלו כדברי זה ויש שקיבלו כדברי האחר, ויש צורך להזכיר את הדעות השונות, ואם אפשר - להכריע ביניהם. במסגרת זו כלולות ההלכות שנחלקו בפירושים. כלומר - אף על פי שיש הלכה פסוקה מזמן התלמוד - נחלקו הגאונים מה הגדרים והמציאויות של כל דין.

2) כאשר לא ברור דין-התלמוד בגלל שינויי גרסאות.

3) דינים שלא נפסקו בתלמוד (לא בפרט ולא בכלל מן הכללות) אלא נשארו בבעיא⁹.

8. בדרך כלל בתואר "גאונים" מכונים ראשי הישיבות של סורא ופומבדיתא בבבל, שראו בהם עצמם את המשך הסמכות העליונה של החוראה בישראל מזמן הגמרא. הרמב"ם סבר שאחרי חתימת התלמוד אין סמכות מחייבת לכל ישראל, ולא ראה כראשי הישיבות שהיו בבבל המשך לחכמי הגמרא "נמצא רבינא ורב אשי וחבריהם סוף גדולי חכמי ישראל..." (הקדמה למשנה תורה). מסיבה זו הגדיר הרמב"ם את הגאונים בצורה אחרת: "וכל החכמים שעמדו אחר חיבור הגמרא ובנו בו ויצא להם שם בחכמתם הם הנקראים גאונים" (שם), ועיין שם שמזכיר את "גאוני ספרד וצרפת". הרמב"ם לא ייחס חשיבות מרובה לתארים, וביניהם התואר "גאון", ראה איגרת תחית המתים (מהדורת ר"י שילת חלק א עמוד שמג): "שיהיו אלו הנקראים תלמידי חכמים או חכמים או גאונים או כמו שתוצה שתקראם", וראה גם פירוש המשנה בכורות פרק ד משנה ד. עוד ביחס לגאונים ראה מאיר חבצלת, "יחס הרמב"ם לגאונים", סיני נג (תשכ"ג) עמודים קכז-קל (פורסם שנית בספרו "הרמב"ם והגאונים", ירושלים תשכ"ז); יוסף פאור, "עיונים במשנה תורה להרמב"ם ספר המדע", ירושלים תשל"ח עמודים 35-46; יצחק טברסקי, "מבוא למשנה תורה להרמב"ם", ירושלים תשנ"א עמוד 52 הערה 113 ושם עמודים 63-65.

9. במאמרו זה אנו מטפלים בריבוי דעות בעניינים הלכתיים בלבד. שלושה תחומים לא מוזכרים במאמר זה: 1) דינים שנשארו בגמרא ב"תיקו" או מחלוקת שלא הוכרעה. במספר רב של פעמים הכריע הרמב"ם בעקבות הפסיקה המסורתית עד לתקופתו. אבל יש פעמים שהרמב"ם הכריע שזחו ספק, כגון: שבת יח, ט; שם יח, כז; תמידין ומוספין ז, כ; שגגות יא, ד; מטמאי משכב ומושב ב, ט, ועוד. בעניין בעיות שלא נפשטו בגמרא, חאם זו הכרעה שהדבר ספק (כפי שמשמע ברמב"ם) או שהדבר נשאר באי ידיעה, וראה שו"ת מכתם לדוד יורה דעה סימן לח.

2) תחום המנחגים - המנהג מתאפיין ברבגוניות מעצם מקורו ומהותו. בהקדמה למשנה תורה מסביר הרמב"ם את הסיבה לרבגוניות זו במונחים היסטוריים ומשפטיים (כנגד האופי המוחלט

פירוט ההלכות

על פי הגדרים שכתבנו לעיל נפרט את ההלכות שמובאות בהם מספר דעות. אנו נציין באלו הלכות הכריע או נטה להכריע כדעה מסוימת, ואלו הלכות הביא בסתם.

רוב ההלכות קשורות לתגדרה מספר 1 הכוללת שני חלקים: א - דינים שהתחדשו אחרי זמן התלמוד, ב - מחלוקות אחרי זמן התלמוד בפירוש התלמוד.

1 א - אלו ההלכות שבהן מובאות בסתם מספר דעות ללא הכרעה ביניהן לגבי דינים שהתחדשו אחרי זמן התלמוד: ברכות ה, יד¹⁰; גירושין א, טז; מאכלות אסורות ג, טו; נדרים ב, י"ג; חובל ומזיק ז, יד; מלוה ולוה יא, ב; מלוה ולוה כ, ד.

ואלו ההלכות שמובאות מספר דעות בדינים שהתחדשו אחי זמן התלמוד, אבל הרמב"ם הכריע ביניהם: ברכות ה, ה; מילה ג, א; אישות ו, יד, וחובאה מחלוקת זו שנית בחלכות זכיה ומתנה ג, ח; אישות יב, יח; אישות כה, ג; גירושין ג, ח; גירושין י, יט; מאכלות אסורות י, טו; שמיטה ויובל י, ד-ז; מכירת כב, טו-יז; מכירה כט, יז; שלוחין ושותפין ט, ג; שכירות ה, ה; מלוה ולוה יד, ג; מלוה ולוה כה, יג; מלוה ולוה כה, יד; מלוה ולוה כז, א¹¹; טוען ונטען ג, ז; טוען ונטען ט, ה¹²; נחלות ד, ו.

של ההלכה התלמודית), ומעצם יעודו של הספר לכל יהודי בכל מקום שהוא מוצרך הרמב"ם בנושא זה לחרוג מתוכניתו שלא להזכיר מספר דעות. לא נמנה כאן את מנהגי הטעות שיש לעוקרם מן השורש והביאם הרמב"ם כדי לשוללם, אלא את המנהגים שיש להם מקום אף על פי שלעיתים רומז הרמב"ם לדעתו האישית בעיניינם: תפלה וברכת כהנים ב, טז; שם ה, טו; שם ז, יא-יג; שם יא, ה; שם יג, א; ציצית א, ט; שביתת עשור ג, י; יום טוב ה, יח; חמץ ומצה ה, יא; תעניות ה, ז-ט; שם ה, י; מגלה וחנוכה ג, יד; אישות י, ד; שם יד, יד; שם כג, יא (חמשה מנהגים בנדוניה); איסורי ביאה יא, ה-ז; שחיטה יא, ו; שם יא, י; שם יא, טו; מתנות עניים ט, ג; אבל יב, יא.

3 יש פעמים שהרמב"ם מביא שתי דעות חלוקות בגמרא, אבל אין הדברים מובאים כמחלוקת, ויש לעיין בכל מקום לסיבת הדבר. ראה דוגמאות לסוג זה במאמרי, הביטוי "חכמים/חסידים ראשונים" במשנה תורה להרמב"ם, סיני כרך קט (תשרי-מרחשון תשנ"ב) עמודים סא, עה.
10. מחלוקת בנוסח ברכת מעין שלש. בפירוש המשנה ברכות פרק ו משנה ח הכריע כדעה אחת, ובחלוקת ברכות גיג הכריע כדעה השנייה, וכאן כתב את שתייהן.
11. בפירוש המשנה לנדרים, פרק ג משנה א הכריע בפשטות כ"יש אומרים" השני. וראה לקמן הערה 14.

12. כל הקטע מ"והורו רבותי" עד "ואין אני מודה בזה" הוא הלכה אחת בכתבי היד. והרמב"ם חוסיף הלכה זו, אחרי כתיבת כל הפרק, בשולי הגליון כפי שחדבר נראה בברור מדף שנמצא בעליית בית הכנסת של עזרא הסופר. בקאהיר שבמצרים (י גניזת קאהיר) המצוי בספריית קיימברידג' וזוהה ככתב ידו של הרמב"ם. דף זה פורסם על ידי ר"א תורבקי בהדרום לה, תשרי תשל"ד עמודים 18, 36. ראוי לציין שיש גם דוגמאות הפוכות, כלומר - במחזור הראשונה של משנה תורה חובאה מחלוקת, ובמחזור השנינו הושמטה. ראה אסף, מאמרים לזכרון רבי צבי פרץ חיות ז"ל, ווינא תרצ"ג עמודים מח-מו (על פירוש קדמון זה ראה אסף, קרית ספר, שנה יח (תש"א-תש"ב) עמוד 155), וחשווה לתפלה י, ו.

ב - מחלוקות בפירוש התלמוד שחרמב"ם לא הכריע בין הדעות: מאכלות אסורות ז, ט; נדרים ב, ד¹⁴; זכיה (מתנה יא, ז; מלוה ולוה ז, ה.

ואלו ההלכות שהובאו בהן מספר דעות בפרשנות התלמוד, והרמב"ם הכריע: קרית שמע ג, יא¹⁵; שבת כט, יד¹⁶; אישות יח, יט; מאכלות אסורות י, יח¹⁷; שבועות

13. הנכנס לבית חברו והוציא כלים העשויין לחשאי, בעל הבית לוקח בלא שבועת גם מהיורש. "וכבר בארנו שיש מי שהורה" שצריך להשבע חסת ליורש "ואין דעתי נוטה לזה". "וכבר בארנו" הכוונה לטוען ונטען ה, ג, אבל שם מובאת דעה זו כסתם ללא חולק כלומר שפסק כד; ויש לחלק בין שתי הלכות אלו, ועיין שם.

14. מחלוקת לגבי אדם שאמר "שכל נדר שאדור מכאן ועד עשר שנים הריני חוזר בהם" ונדר, ובשעת נדרו לא זכר את התנאי ואחר-כך נזכר, הנדר בטל. "ויש מי שמורה לחמיר" ומצריך לחזר בתנאי בתוך כדי דיבור. בפירוש המשנה לנדרים פרק ג משנה א, כתב רק את הדעה הראשונה, וסיים שם "וכן הדין בשבועת" וזו דעת היש אומרים השנייה המובאת בהלכות נדרים ב, ו (להובא לעיל הערה 11).

והנה מקום איתי להעיר על תפילת "כל נדרי" שאנו מתפללים בערב יום הכיפורים. תפילת זו באה לבטל את כל הנדרים שנידור בשנה הבאה (ויש אומרים לבטל נדרים שנאמרו בשנה שעברה, ולא ברור כיצד דבר זה מועיל) על פי דברי ראב"י (בעל הדין הנ"ל במשנה נדרים פרק ג משנה א) שנפסקו לעיל, שתנאי הקודם לנדר מבטל את הנדר. וכבר הסתייג רבא בנדרים כג, ב, מפרסום משנתו של ראב"י "אמר ליה רבא תנא קא מסתיים לה סתומי, כדי שלא יתגו קלות ראש בנדרים, ואת דרשת ליה בפירקא?" (וראה ר"ן שם ד"ה ולענין). תפילת זו אנו מוצאים לראשונה בזמן הגאונים הראשונים שחלקם התנגדו לאומרה, וראה מחזור לימים הנוראים מבואר בידי דינאל גולדשמידט חלק ב עמודים כו-כז שכתב: "יתכן שתטכס נולד במקורו כמנהג עממי שרוח גדולי ההלכה לא היתה נוחה הימנו", עיין שם באריכות; ויש להוסיף למקורותיו שם את הרא"ש ביומא פרק ח סימן כח. בכל אופן בנוסח התפילה של הרמב"ם (סוף ספר אהבה) לא מוזכרת תפילת זו. ויש לקחת לתשומת ליבנו את דברי ר"י קאפח בהלכה זו (במהדורתו למשנה תורה ספר הפלאה עמוד רג) "ועד כדי כך שלט הכל נדרי, שאצל המוני מקצת עדות כל עצמו של יום הכיפורים אינו אלא כל נדרי. לא התשובה, לא תקון המעשים, לא טיחור המחשבות, לא יישור תמדות, לא התרטה על המשגים ואף על חזדונות ואף לא חקבלח להבא לא לחזור לאותן המעשים, אלא שמיעת כל נדרי וקונמי וקונחי וקונסי".

אף על לשון זו יש לשים לב למקור (משנה נדרים פרק א משניות א-ב), שכינויי נדרים כנדרים ולכן אומרים "קונמי וקונחי וקונסי" (יש שינויי נוסחאות בדבר) בגלל קלקול הלשון, ואין במילים אלו כל משמעות נסתרת.

לפן אחר בתפילת "כל נדרי" ראה יוסף נוה, על חרס וגומא, ירושלים תשנ"ב עמוד 152, ובחפניותיו שם.

15. מחלוקת בין הגאונים כיצד להכריע במחלוקת רב הונא ורב חסדא לענין קריאת שמע עם ידיים מטונפות. בגוף ההלכה פסק הרמב"ם כרי"ף (ברכות פרק ג רמז פ) שמותר, וסיים: "וכמה גאונים חורו שאסור לו לקרות אם היו ידיו מטונפות, וכן ראוי לעשות". וראה ספר אהבה עם פירוש יד פשוטה, שיצא על ידי ראש הישיבה על פי כתב יד, שחרמב"ם אישר שהוגה מספרו המקורי, שהסיום בשם כמה גאונים הוא חוספה מאוחרת בכתיבת יד שונה. וחשווה למה שכתבנו לעיל הערה 12.

16. מחלוקת כעניין יין הראוי לקידוש ברא בתרא צא, א. לדעת הרדב"ז שו"ת חלק ג סימן תתקסב קט הרמב"ם לחקל, אבל לא נראה כך. ראה מאכלות אסורות יא, י.

יא, יד; מקוות ב, טו; שלוחין ושותפין ו, ד¹⁸; שלוחין ושותפין ו, ה; שלוחין ושותפין ז, א¹⁹; מלוה ולוה ד, יג; מלוה ולוה ו, ז-ח; טוען ונטען ג, ב; טוען ונטען ט, א.

2) מחלוקות הנובעות מגרסאות שונות בגמרא: שביתת יום טוב ב, יב; אישות יא, יג; מקוות ד, ח-ט; מלוה ולוה טו, ב²⁰.

3) מחלוקות שלא נפשטו בתלמוד: ברכות ב, ד בעניין נסח הברכה השלישית של ברכת המזון, שתי דעות בגמרא ברכות מח, ב - מט, א; שקלים ג, ט מחלוקת בירושלמי שקלים פרק ב סוף הלכה א. וכתב ה"מגדל עוז": "ומתוך שלא נפסקה בה הלכה להדיא כתב כן, כי כן ראוי²¹"; קדוש החדש פרקים ט-י מחלוקת אמוראים ערובין נו, א, וכן מוזכרת שם מחלוקת בין חכמי יון ופרס כמה היא שנת החמה.

לסיים יש לציין שתי הלכות נוספות: שלוחין ושותפין ג, ז, שם מובא דין הגאונים, וכתב הרמב"ם שהגאונים עצמם כתבו שזהו דין רעוע. סנהדרין ד, יא, בעניין חידוש הסמיכה, שם סיים הרמב"ם: "והדבר צריך הכרע", אך אין הכוונה שיש מחלוקת בדבר אלא צריך הכרעה של החכמים בשביל למנות דיינים²².

17. כאן לא מדובר במחלוקת בפירוש התלמוד, אלא מחלוקת בפירוש הפסוקים, הנידון - פדה או חילל פירות שנה רביעית, לדעת הרמב"ם מותר לאוכלם מיד. אבל מקצת גאונים למדו מחפסוק: "ובשנה החמישית תאכלו את פריה" (ויקרא יט, כה) שרק בשנה החמישית מותר. "ויראה לי שזו שגגת חוראה ופסוק הטעם" (ה' חרוקה ע' קמוצה, ולא כפי שמופיע במהדורות המנוקדות).

18. בהלכה זו מובאות שתי מחלוקות שונות:

19. מחלוקת בפירוש הסוגיא בבא בתרא ע, ב. ויש לעיין בדקדוק בסוגיא כי ייתכן שתילוקי הדעות נובעים מגרסאות שונות בגמרא.

20. בהלכה שבביתת יום טוב הובאו שתי הדעות כסתם, ובשלוש ההלכות האחרונות נקט כנוסחה אחת. לגבי הלכות אישות ראה גם פירוש המשנה כתובות פרק א משנה ג במהדורות השונות, ולגבי הלכות מקוות ראה באריכות מאמרנו במעלות יב. מקומות נוספים שמוזכרת בהם טעות בגמרא (ולא ובאת מה הטעות) גירושין ט, לא; מעשר שני ונטע רבעי ט, יב.

21. במקום זה בא לידי ביטוי הבעייתיות שנרמזה לעיל בהערה 9. אנו הפרדנו בין הלכות שנפסקו כספק, לבין הלכות שהרמב"ם הביא שתי דעות. למשל - ברכות ה, א הכריע הרמב"ם בעקבות המחלוקת בברכות כ, ב האם נשים חייבות בברכת המזון מהתורה, שהדבר ספק (ראה גם שו"ת הרמב"ם מהדורת בלאו סימן רצז). גם ההלכה הנידונה בשקלים היא שתי דעות בירושלמי, אבל כאן אין הכרעה! הרמב"ם ד בהלכה זו כתב "בירושלמי מחלוקת אמוראים", והכסף משנה כתב על דבריו: "וכבר כתבתיב סמוך", והמעייין בסמוך מבין שהכסף משנה הסביר שהרמב"ם ד ציין למקור של הרמב"ם ולא השיג עליו (עיין באור שמש שמשכיר את הרמב"ם ד באופן שונה). אבל ניתן להסביר שהרמב"ם ד משיג כאן על הרמב"ם מדוע השאיר מחלוקת בירושלמי כלא מוכרעתו וראה מראה הפנים על הירושלמי (אבל תרצו שם אינו מובן לי).

22. ראה באריכות אליאב שוחטמן, שנתון המשפט העברי יד-טו, עמודים 231-233. וראה שם הערה 66 שהרמב"ם לא השאיר אף הלכה מסופקת בכל משנה תורה.

במאמר זה ציינו רק את המקומות שמובאות מספר דעות, ולא את ההלכות שהרמב"ם כתב שיש מי שחולק ולא כתב מה אמר. לרשימת המקומות שבהם מתייחס הרמב"ם לדברי קודמיו ראה יעקב לוינגר, "דרכי המחשבה ההלכתית של הרמב"ם", ירושלים תשכ"ה, עמודים 220-225.